

Barbara Oczkova

JĘZYK CHORWACKI

WIADOMOŚCI OGÓLNE

Język chorwacki (*hrvatski jezik*) należy do grupy języków zachodnio-południowosłowiańskich wraz z językiem serbskim, bośniackim, czarnogórskim i słoweńskim. Posługuje się nim około 4,5 miliona Chorwatów zamieszkujących Republikę Chorwacji, która powstała 25 czerwca 1991 roku w wyniku rozpadu Federacyjnej Socjalistycznej Republiki Jugosławii (tzw. II Jugosławia). Liczna jest także diaspora chorwacka występująca zarówno w Europie, jak i poza nią, na wszystkich kontynentach.

Etymologia nazwy etnicznej *Chorwat*, a tym samym i terminu *chorwacki*, jest niezwykle trudna i w zasadzie, mimo licznych interpretacji (Oczkova 2006: 65–67), żadna z nich nie zyskała w nauce powszechnej akceptacji. Pierwszą, a zarazem najstarszą etymologię etnonimu znajdujemy w dziele cesarza bizantyjskiego Konstantyna VII Porfirogenety *De administrando imperio*, gdzie wywodzi się go od greckiego *khōra* ‘ziemia’, zgodnie z czym Chorwaci to ci, ‘którzy mają dużo ziemi’. Spośród wielu późniejszych teorii na temat pochodzenia tej nazwy coraz szerszą akceptację uczonych zyskuje etymologia szukająca jej źródła w języku staroirańskim. Oleg Trubaczow uważa etnonim *Hrvati* za wędrujący iranizm, przemieszczający się od starej Rusi, gdzie widzi jego pierwotny ośrodek, na zachód i południe. Etymolog chorwacki Alemko Gluhak sądzi, że nazwa *Chorwat* (z irańskiego przymiotnika *harvat-* ‘kobięcy’, związany z tamtejszym matriarchatem) pierwotnie najprawdopodobniej określała jakieś plemię irańskojęzyczne, które następnie uległo sławizacji, względnie że byli to genetyczni Słowianie, którzy później przejęli irańską nazwę.

Język chorwacki należy niewątpliwie do języków o najbogatszej, a równocześnie najbardziej złożonej historii języka literackiego. Jest ona rezultatem zarówno czynników natury czysto lingwistycznej, jak i kształtujących ją czynników pozajęzykowych, takich jak losy historyczne chorwackiej społeczności, jej religia czy kultura. Kilka z nich w dodatku kształtuje wyłącznie dzieje języka chorwackiego. Do pierwszych należy specyficzne zjawisko występowania w Chorwacji

trzech dialektów: czakawskiego, kajkawskiego i sztokawskiego⁶, pod względem systemowym tak dalece wzajemnie zróżnicowanych, że można traktować je jako odrębne języki. To na ich podstawie powstawały w historii tego języka liczne języki literackie. Zjawisko to określa się terminem *trójdialektyczności* (*trona-rječnost*). Wielość języków literackich nie zakłócała jednak ciągłości funkcjonowania w tej funkcji sztokawszczyzny – już od końca XV wieku – na którym to dialekcie jest oparty współczesny język chorwacki. Zjawisko trójdialektyczności literackiej implikowało również skomplikowany tu sposób kodyfikacji pełniących funkcję literacką dialektów. Jeden z nich polegał na tworzeniu języka literackiego opartego na jednym dialekcie, drugi zaś – na tworzeniu języka „mieszanego”, łączącego elementy wszystkich tych dialektów. Temu oryginalnemu i wyłącznie chorwackiemu zjawisku towarzyszy kolejna cecha *trójalfabetyczności* (*tropismenost*), czyli używania trzech alfabetów: głagolicy, cyrylicy i łacinki. Kolejnym bezprecedensowym zjawiskiem kulturowym w Słowiańszczyźnie jest chorwacki *głagolityzm* (*głagolizam*), którym określa się kultywowanie tradycji cyrylo-metodiańskich. Nie ograniczało się ono jednak, jakby to sugerowała sama nazwa, do używania alfabetu głagolickiego, lecz współtworzyła go również liturgia w języku słowiańskim, według obrządku rzymskiego, a tym językiem był staro-cerkiewno-słowiański redakcji chorwackiej (czakawskiej).

Obrządek w języku słowiańskim znalazł się tu w konflikcie z powszechną liturgią łacińską. Ich wielowiekowa koegzystencja jest także ewenementem kulturowo-społecznym w całym świecie słowiańskim. Położenie Chorwacji na pograniczu wpływów grecko-bizantyjskiego Wschodu i łacińsko-germańskiego Zachodu, tym samym jej przynależność do *Slavii Latina*, ale też i do *Slavii Orthodoxa*, odegrało dużą rolę w kształtowaniu się późniejszej historii, rozwoju kultury i tworzeniu chorwackiego etosu narodowego. Możliwość czerpania z różnych tradycji kulturowych – wschodniej cyrylo-metodiańskiej i zachodniej łacińskiej – niezwykle wzbogaciła chorwacki model kulturowy, a w tym także znacznie wpłynęła na historię języka. Kolejnym faktem są masowe migracje ludności (XV–XVI wiek), spowodowane najazdem tureckim, które przyczyniły się do zmiany pierwotnych granic i ugrupowania dialektów chorwackich, co wywołało także określone skutki w historii języka chorwackiego.

Do wymienionych już oryginalnych zjawisk kształtujących wyłącznie historię chorwackiego, czyli: głagolityzmu, trójdialektyczności, trójalfabetyczności i migracji ludności, można także zaliczyć fakt istnienia drugiego literackiego języka chorwackiego, formalnie zatwierdzonego przez austriacki Trybunał Konstytucyjny w 1987 roku – języka gradiszczańskochorwackiego, którym posługują się emigranci chorwaccy w prowincji Burgenland. W przeciwieństwie do języka chorwackiego na terenie Chorwacji, oparty jest on na podstawie dialektu czakawskiego⁷.

⁶ Nazwy pochodzą od form kontynuantów psł. zaimka pytajnego *čto* ‘co’, który w tych dialektach ma postać *ča*, *kaj*, *što*.

⁷ Szerzej w artykule *Język gradiszczańskochorwacki* w niniejszym tomie.

Periodyzacja dziejów języka chorwackiego jest nadal w kroatystyce zagadnieniem spornym, a jej rozbieżna chronologia, jeżeli chodzi o wyznaczenie początków języka literackiego, standardowego, innymi słowy wyznaczenie dwóch głównych etapów w rozwoju każdego języka literackiego, czyli okresu przedstandaryzacyjnego i standaryzacyjnego, jest rezultatem podkreślania przez poszczególnych autorów różnych momentów tego złożonego procesu. Składa się on – według modelu serbskiego socjolingwisty Milorada Radovanovicia (1979: 83–93) – z 10 faz: *selekcji* (wyboru dialektu, czyli podstawy systemowej przysłego języka literackiego), *deskrypcji* (opisu normy językowej w gramatykach i słownikach), *kodyfikacji* (preskrypcji zalecanych form językowych), *elaboracji* (wypracowania i osiągnięcia przez język wymogu wielofunkcyjności), *akceptacji* (oficjalnego przyjęcia języka w danej społeczności – szkolnictwie, administracji), *implementacji* (wcielania normy w życie), *ekspansji* (rozpowszechniania skodyfikowanego języka na nowych terenach i wśród nowych grup społecznych), *kultywacji* (pielęgnowania języka, np. przez szkolnictwo, środki masowego przekazu itp.), *ewaluacji* (oceny przydatności skodyfikowanego języka do aktualnych potrzeb społecznych), *rekonstrukcji* (zapewniania nowych potrzeb komunikacyjnych).

Różnice w wyznaczaniu momentu kodyfikacji języka chorwackiego są także rezultatem stosowania przez autorów dwóch nie do końca pokrywających się terminów: *języka literackiego* i *języka standardowego*. Wspólnym elementem różnie formułowanych definicji tego pierwszego terminu jest niewątpliwie jego postać pisana, odróżniająca go od innych odmian językowych. Kolejny czynnik to tradycja, nadająca językowi ponaddialektalny charakter. Z kolei wprowadzony do językoznawstwa jugosłowiańskiego w latach sześćdziesiątych XX wieku przez Dalibora Brozovicia termin *język standardowy* musi spełniać określone warunki definicyjne, którymi są: autonomiczność (ponaddialektalność), kodyfikacja, polifunkcjonalność (wielofunkcyjność) oraz elastyczna stabilność, określająca zdolność do ewolucji skądinąd stałego systemu językowego. Termin *język literacki*, jako bardziej pojemny, uniwersalny, niestawiający restrykcyjnych wymogów co do realizacji powyżej wymienionych cech, znajduje uzasadnione zastosowanie dla początkowego okresu historii języka pisanego. W świetle powyższych faktów historycy chorwaccy datują początki chorwackiego języka literackiego/standardowego na koniec XV, przełom XVI i XVII czy wreszcie na połowę XVIII lub nawet na wiek XIX. Można przyjąć, że epoka standaryzacji języka chorwackiego rozpoczyna się na przełomie XVI i XVII wieku, wraz ze świadomym wyborem sztokawskiej podstawy dialektalnej. Dla celów niniejszego szkicu przyjmujemy podział na epoki oparte na kryterium zarówno lingwistycznym, jak i uwzględniające inne czynniki kształtujące historię języka.

HISTORIA JĘZYKA LITERACKIEGO

Początki piśmiennictwa w Chorwacji do końca XV wieku

Kolebką państwowości chorwackiej jest Chorwacja Nadmorska (Dalmatyńska). Przyjęcie chrześcijaństwa nastąpiło na początku IX wieku za panowania księcia Borny. Chorwacja stała się królestwem od czasu koronacji Tomislava z dynastii Trpimirovićów w 925 roku. W 1102 roku państwo chorwackie jako Królestwo Chorwacji i Dalmacji wchodzi w unię personalną z Węgry, trwającą do 1527 roku, kiedy to w rok po klęsce pod Mohaczem i śmierci Ludwika II Jagiellończyka rządy obejmie Ferdynand I Habsburg. Średniowiecze w Chorwacji to powstanie i umacnianie się młodego państwa, ale i szybka utrata niezależności, pierwotnego centrum państwowotwórczego, narodowej dynastii, jak i początek terytorialnej i politycznej destabilizacji, spowodowanej najazdem tureckim. Pierwszą klęskę w walce z Turkami Chorwaci ponieśli w bitwie na Krbavskim Polu w 1493 roku.

Pod względem językowym okres chorwackiego średniowiecza charakteryzuje się zjawiskiem *trójjęzyczności*, którym określa się występowanie trzech języków literackich: łaciny, cerkiewnosłowiańskiego oraz starochorwackiego (wówczas dialektu czakawskiego). Chronologicznie pierwszym językiem piśmienniczym była łacina – język wykształconych elit duchownych i świeckich. Najstarszym zabytkiem jest inskrypcja *Pro duce Trepim(ero)* z kościoła w Rižinicach pod Klisem. Z 852 roku pochodzi akt darowizny Trpimira – najstarszy chorwacki dokument historyczny. Język łaciński odegrał ważną rolę, nie był bowiem jedynie językiem piśmienniczym, lecz także językiem szkolnictwa (do 1850 roku), ale przede wszystkim językiem urzędowym. W tej funkcji łacina ustąpiła chorwackiemu dopiero w 1847 roku, pełniąc ten obowiązek najdłużej w Europie. Było to wynikiem ówczesnej sytuacji politycznej, w której Chorwaci, stojąc wobec alternatywy przejęcia tej funkcji przez żywy język węgierski lub niemiecki, niosące z sobą określone treści politycznej dominacji, woleli trwać przy martwej łacinie, w której spisane były wszystkie historyczne dokumenty zaświadczające o historycznym istnieniu i ciągłości państwa.

Rodzime piśmiennictwo rozpoczyna się w końcu XII wieku, dychotomią cerkiewno-chorwacką. Cerkiewszczyzna występuje tu we wspomnianej formie redakcji chorwackiej, która w funkcji liturgicznej obrządku w języku słowiańskim przetrwała do czasów współczesnych. Początkowo redakcja pełniła również funkcję języka literackiego. Najstarsze poświadczenia to napisy ryte gładolicą okrągłą (klasyczną) lub kanciastą (oryginalna odmianka chorwacka). Bogactwo kamiennej epigrafiki na terenie Istrii i Kvarneru było kontynuacją tradycji sztuki rzymskiej. Do najstarszych należą *Plominski natpis*, *Krčki natpis* czy *Valunska ploča* (XI wiek). Z około 1100 roku pochodzi najslawniejszy zabytek, symbolizujący początek najstarszego piśmiennictwa, *Bašćanska ploča* ('płyta z Baški') z kościoła św. Łucji we wsi Jurandvor koło Baški, na wyspie Krk. Pierwsza

z inskrypcji na tej wapiennej płycie jest potwierdzeniem darowizny ziemi dla opactwa od króla Zvonimira. Druga dokumentuje budowę tegoż kościoła przez opata Dobrovita i dziewięciu braci zakonnych. Najwcześniejsze cechy redakcji chorwackiej (czakawskiej) to: ujednoclenie jerów, denazalizacja nosówek, przejście $y > i$, rozwój psł. $dj > j$. Redakcja straciła swój narodowy, chorwacki charakter w 1631 roku, kiedy została zruszczona, co miało ułatwić nową formę zjednoczenia prawosławnego obrządku wschodniego z Rzymem w ramach Kościoła unickiego. Jej rekroatyżacja nastąpiła dopiero w 1893 roku. Pismem redakcji była głągolica. Chorwacja więc jako jedyna zachowała pierwsze pismo słowiańskie, wyparte przez późniejszą cyrylicę w XII wieku zarówno z pozostałych terenów Słowiańszczyzny południowej, jak i z Czech, które zrezygnowały z głągolicy na rzecz łacinki w końcu XI stulecia. Obrządek w języku słowiańskim w Chorwacji ograniczony był do stosunkowo niewielkiego obszaru Istrii, Przemyrza Chorwackiego, Wysp Kwarnerskich, Północnej Dalmacji oraz Wysp Zadarskich i Dalmatyńskich. Kościół katolicki traktował język liturgii, jak i jego alfabet głągolicki jako herezję, co ostatecznie doprowadziło do zakazu jej odprawiania na początku XI wieku. Poprawę przyniosły dopiero decyzje IV soboru laterańskiego z 1215 roku. Chorwacja uzyskała wówczas dwa lokalne zezwolenia (w Senju, 1248, i w Omišalju na Krku, 1252). W okresie walki „łacinników” ze „słowianami” głągolaszę szerzyli pogląd o pochodzeniu głągolicy od św. Hieronima – autora *Wulgaty*. To „pobożne oszustwo” słowiańskich duchownych, chroniących się w cieniu autorytetu św. Hieronima, uratowało używanie głągolicy na tym terenie. Do jej praktycznego upadku w roli alfabetu liturgicznego języka cerkiewnego przyczynił się czeski sławista Josef Vajs, wprowadzając do wydanego w 1927 roku mszału (z wyjątkiem kanonu mszy) transkrypcję łacińską.

Redakcja chorwacka, w odróżnieniu od terenów Słowiańszczyzny prawosławnej, znacznie wcześniej przestała pełnić świecką funkcję literacką, co nie znaczy, że językowa tradycja cerkiewna znika z piśmiennictwa chorwackiego, ponieważ jest ona nadal obecna w języku mieszanym, którym chorwaccy głągolaszę zaczęli posługiwać się w piśmiennictwie świeckim w okresie od XV do połowy XVI wieku. Powstał on na terenie Istrii i północno-zachodniej Chorwacji, właśnie w wyniku zetknięcia się cerkiewnej tradycji literackiej z praktyką językową terenów, na których działali jego twórcy. Ten chorwacko-cerkiewnosłowiański język oparty na podstawie czakawskiej, a wzbogacony elementami kajkawskimi i sztokawskimi był w konsekwencji niejednorodny, a stosunek poszczególnych elementów językowych był zmienny w zależności od tekstu. Miał on jednak szansę stać się ogólnochorwackim językiem literackim już w połowie XV wieku. Przyczyną niepowodzenia tego rodzaju standaryzacji była ekspansja łacinki, która zajęła tereny należące wcześniej do tego pisanego głągolicą języka mieszanego.

Równocześnie z piśmiennictwem cerkiewnym pojawiła się literatura w języku starochorwackim, czyli dialekcie czakawskim. Okres średniowiecza w dziedzinie języka charakteryzuje się ukształtowaniem chorwackich dialektów. Późniejsze migracje wpłynęły na ich granice, lecz nie na rodzaj cech językowych.

Piśmiennictwo w języku narodowym charakteryzuje zjawisko trójalfabetyczności, które rozpoczyna się wraz z alfabetem łacińskim w połowie XIV i trwa do wieku XVII, kiedy to głągolica przestaje pełnić swą drugą funkcję – świeckiego pisma języka narodowego, choć nadal pozostanie alfabetem liturgicznych ksiąg cerkiewnych.

Głągolica jako alfabet języka chorwackiego pojawiła się od początków piśmiennictwa, czyli od XIII wieku. Od XV wieku, wraz z rozwojem konkurencyjnej łacinki, jej znaczenie stopniowo maleje. Po XVII wiek używana jest wyjątkowo, na przykład w administracji lokalnej.

Drugi alfabet słowiański – cyrylica, poświadczona od XII wieku, była używana na południu Chorwacji w autonomicznym okręgu Poljica oraz w Dubrowniku, gdzie była urzędowym pismem w Serbskiej Kancelarii Republiki, a także w rodzimym piśmiennictwie zarówno świeckim, jak i religijnym, aż do upowszechnienia się łacinki w XV stuleciu. Wobec późniejszego zwycięstwa łacinki i utraty znaczenia zarówno przez głągolicę, jak i cyrylicę, ta ostatnia stopniowo staje się alfabetem nacechowanym wyznaniowo. W XIX wieku używana jest w środowisku mniejszości prawosławnej i postrzegana jako serbskie pismo. Z kolei chorwacka głągolica jako alfabet świecki, narodowy, jest obecnie martwa od prawie 400 lat, zaś jako alfabet martwego języka cerkiewnego również straciła swoje znaczenie na rzecz transliteracji łacińskiej przed niemal stu laty. Mimo to właśnie ona wpisała się najtrwalej w chorwacką historię i kulturę, stając się pismem symbolicznym, znakiem narodowej tożsamości. W ostatnich latach pojawił się nawet ruch na rzecz ożywienia tradycji tego alfabetu nazywany *neogłągolizmem*.

Najstarsze głągoliczne piśmiennictwo czakawskie zlokalizowane jest na północy, na obszarze Istrii i szeroko pojętego Kwarneru. Teksty pisane są miejscową czakawszczyzną ekawską, względnie ikawsko-ekawską, naznaczoną cerkiewizmami. Tematycznie są to dokumenty sądowe i prawne, jak na przykład *Vinodolski zakon* (1288) czy liczne statuty (*Statut grada i otoka Korčule*, 1214, *Vrbanski statut*, 1362, *Krčki statut*, 1388) oraz urbarze (*Urbar modruški*, 1486). Niezwykle cenny jako zabytek językowy, literacki, społeczny i polityczny jest *Istarski razvod* (1275). To w tym zabytku po raz pierwszy pojawił się termin *chorwacki* (*pisaše listi jazikom latinskim i hrvackim*), co prawda w odniesieniu do ówczesnej czakawszczyzny. Utwory beletrystyczne reprezentowały *Lucidari* – rodzaje średniowiecznych encyklopedii czy historie mitologiczne, zaś wśród zabytków religijnych warto wymienić zbiór pieśni *Hrvatska pjesmarica* z XIV wieku. Piśmiennictwo cyrylickie rozpoczyna *Povaljska listina* (1250) z wyspy Brač. Późniejsze zabytki reprezentuje *Statut poljicki* (1440). Z kolei pierwszym zabytkiem pisanym łacinką jest *Red i zakon sestara dominikanki u Zadru* z 1345 roku, a także pochodzący z tego okresu pierwszy poetycki utwór *Šibenska molitva* (druga połowa XIV wieku). Język tego piśmiennictwa, choć nieskodyfikowany, bowiem pisany lokalnymi dialektami od północnej ekawskiej Istrii do południowej ikawskiej Dalmacji, cechuje bogactwo gatunków oraz stylów funkcjonalnych.

Językową mozaikę średniowiecznego piśmiennictwa wzbogaca Dubrownik, który powstał jako romańskie miasto Ragusa. Obok dialektu ragusańskiego używano tu także dialektu weneckiego (w handlu) i tokańskiego (w administracji), a łaciny jako języka nauki. Równoległe językiem mówionym była sztokawszczyzna, w której powstawały dokumenty prawne, polityczne i handlowe (*povelje, listine*) już od XIII, a od XV wieku także inne rodzaje tekstów: literatura religijna (lekcjonarze, modlitewniki).

Okres średniowiecza w Chorwacji jest prekursorski wobec późniejszych epok w tym sensie, że zapowiada skomplikowany rozwój języków literackich oraz przebieg procesu ich kodyfikacji, widoczny już w kolejnej epoce.

Trójdialektyczność literacka w języku chorwackim od XVI do połowy XVIII wieku

W rezultacie złożonych warunków historyczno-polityczno-społecznych (ustawiczne najazdy tureckie, migracje ludności, reformacja), które spowodowały przesunięcie centrum oraz zmianę statusu politycznego Chorwacji, nastąpiła regionalizacja kraju w sferze języka skutkująca zjawiskiem trójdialektyczności, czyli występowania w funkcji języka literackiego zarówno dialektu czakawskiego (Dalmacja), sztokawskiego (Dubrownik), jak i kajkawskiego (Zagrzeb). Największą rolę w dziedzinie kultury i literatury, a tym samym w kształtowaniu się i rozwoju języka literackiego, odegrał południowy region dalmatyńsko-dubrownicki, przynależny do świata *mediteranu*, do którego najwcześniej docierały zachodnioeuropejskie prądy literackie (włoski renesans).

Czakawszczyzna osiąga w XVI wieku szczytowy okres rozwoju, nazywany złotym wiekiem literatury dalmatyńskiej, ze względu na jej poziom. Najwybitniejszym jej przedstawicielem jest niewątpliwie Marko Marulić (1450–1524), uważany za „ojca literatury chorwackiej”, autor poematu epickiego *Judyta* (napisany w 1501, a wydany w 1521 roku). Środowisko zadarskie reprezentują Petar Zoranić (1508–przed 1569 rokiem) (*Planine*, 1536) i Juraj Baraković (1548–1628) (*Vila Slovinka*, 1613), zaś z Hvaru pochodzili: Hanibal Lucić (około 1485–1553) (*Robinja*, 1556) i Petar Hektorović (1487–1572) (*Ribanje i ribarsko prigovaranje*, 1568). Język literatury dalmatyńskiej nie jest jednolity, ze względu na brak normy, która nie powstała, mimo istnienia dzieł literackich (*Judita*) oraz pierwszego słownika, *Dictionarium quinque nobilissimarum Europae linguarum, Latinae, Italicae, Germanicae, Dalmatiae et Ungaricae* (1595), którego autorem był Faust Vrančić (1551–1617). Był to mały słownik (5800 wyrazów) czakawszczyzny ikawskiej, który odegrał ogromną rolę w dziejach leksykografii chorwackiej. Podobnie pierwszą gramatyką była wydana w Rzymie w 1604 roku *Institutionum linguae Illyricae libri duo* Bartola Kašicia (z pochodzenia czakawca), w zasadzie czakawska z elementami sztokawskimi. Jednakże późniejsza twórczość Kašicia, powstała w wyniku świadomego wyboru, jest już sztokawska i tym językiem jest

napisany *Ritual rimski* (1640), który wydawany siedmiokrotnie wszedł do kanonu literatury religijnej codziennego użytku.

Znaczenie czakawszczyzny osłabło w XVII, a ostatecznie ustąpiła ona miejsca sztokawszczyźnie w połowie XVIII wieku i straciła szansę osiągnięcia statusu języka ogólnochorwackiego. Złożyło się na to kilka faktów. Przede wszystkim wspomniane już zjawisko masowych migracji ludności, których rezultatem była utrata przez czakawszczyznę prawie połowy poprzedniego terytorium i zepchnięcie jej na peryferie kraju – wybrzeże i wyspy, nietworzące centrum i zamieszkałe przez nielicznych zubożałych mieszkańców. Kolejną przyczyną był również ówczesny status regionalnych języków literackich. Wiek XVII był okresem rosnącej pozycji Dubrownika, osiągającego wówczas swój złoty wiek. W XVI i XVII stuleciu to Kościół katolicki odgrywał główną rolę w dyskusji o wyborze języka literackiego, który jako *lingua communis* miał być skutecznym narzędziem w walce z reformacją. Tę funkcję przeznaczono sztokawszczyźnie.

Czakawszczyzna do dziś jest językiem piśmiennictwa regionalnego, którego podstawę wobec braku normy stanowią poszczególne gwary lokalne.

Zapoczątkowane w okresie poprzednim piśmiennictwo dubrownickie nadal się rozwija, stając się stopniowo spadkobiercą literatury dalmatyńskiej. Wybitni twórcy XV i XVI wieku to petrarkiści Šiško Menčetić (1457–1527) i Džore Držić (1461–1501). W XVI stuleciu pojawiają się Dinko Ranjina (1536–1607), Dinko Zlatarić (1558–1613), Marin Držić (1508–1567) – komediopisarz (*Dundo Maroje*, 1551, *Skup*, 1555?). W złotym XVII wieku najwybitniejsi twórcy to: Ivan Gundulić (1589–1638), autor poematu *Osman* (napisany pod koniec życia, wydany w XIX wieku) opisującego walkę Polaków z Turkami pod Chocimiem, oraz Junije Palmotić (1607–1657) i Dživo Bunić Vučić (1591 lub 1592–1658).

Literatura dubrownicka traci swoje znaczenie w XVIII, lecz już od XVII wieku pojawia się w Bośni nowy ośrodek sztokawski, gdzie rozwija się piśmiennictwo bośniackich franciszkanów, skierowanych tu już w XIII stuleciu w celu zwalczania heretyckiego Kościoła bośniackich bogomiłów (patarenów, babunów)⁸. Literatura bośniacka o wybitnie utylitarnym charakterze, pozbawiona ambicji artystycznych, przeznaczona dla ludu, miała jednakże niezaprzeczną wartość jako literatura w języku narodowym na terenach turczonej Bośni i Hercegowiny. Język tej literatury oparty był na uzusie terenów, z których pochodzili lub na których tworzyli jej autorzy. Matija Divković (1563–1631) – „ojciec” piśmiennictwa (*Nauk krstjanski*, 1611, ponad 30 wydań) – pisze starszotokawską jekawsztiną wschodniobośniacką, podczas gdy inni twórcy piszą nowoszotkawską ikawsztiną, co odpowiadałoby ich zachodniobośniackiemu pochodzeniu. Tak pisał Ivan Bandulavić (przełom XVI i XVII wieku) (*Pištore i evanđelja*, 1613, 20 wydań). W XVIII wieku dołączają tu Stjepan Margitić (połowa XVII–1730)

⁸ Sekta wywodząca się z Bułgarii, powstała tam w połowie X wieku, w wyniku połączenia chrześcijaństwa z dualistyczną doktryną manichejską pochodzącą z Persji, której głównym założeniem była walka dobra ze złem. Por. też artykuł *Język bośniacki* w niniejszym tomie.

(*Izповied krstjanska*, 1701, siedem wydań) oraz Tomo Babić (1680–1750) (*Cvit razlika mirisa duhovnoga*, 1726). Ten typ języka zostanie wybrany na język piśmienniczy, co świadczy o osiągnięciu pewnego stopnia kodyfikacji, a ponadto przyniesie konsekwencje w XVIII wieku, kiedy to wraz z dalmatyńską i sławońską sztokawszczyzną ikawską połączy się on w jeden literacki kompleks językowy. Charakterystyczną cechą tego cyklu był także alfabet – cyrylica, nazywana różnymi terminami, a od XIX wieku określana jako *bosančica*.

Dzieła bośniackich franciszkanów przez swoją dostępność i powszechne użycie w Kościele katolickim przekraczały granice swojego regionu, budując tym samym ponaddialektalny model sztokawszczyzny. Literatura dubrownicka zapewniała zatem sztokawszczyźnie najwyższy poziom artystyczny, zaś bośniacka upowszechniała ją (*implementacja*) na dużym obszarze, pełniąc rolę pośrednika między poszczególnymi regionami, a ponadto ze względu na autonomiczność odegrała kluczową rolę w standaryzacji języka chorwackiego opartego na dialekcie sztokawskim.

Drugi, po dalmatyńsko-dubrownickim, region tworzyła Chorwacja północna z dominującą tu w funkcji literackiej kajkawszczyzną, która zawdzięczała to od XVI wieku reformacji, promującej języki narodowe. Głównym ośrodkiem chorwackiego piśmiennictwa protestanckiego była Istria i Przymorze, gdzie w XVI wieku jego twórcy realizowali kolejną koncepcję języka mieszanego, pragnąc w ten sposób stworzyć jeden wspólny, ogólnopółudniowosłowiański język dla Chorwatów i Dalmatyńczyków, ale także i dla Słoweńców, Bośniaków, Serbów i Bułgarów. Miał on ułatwić dotarcie z reformatorską myślą religijną do jak największej liczby odbiorców. Język ich zawierał elementy czakawszczyznyistryjskiej (północnej, ekawskiej) i przymorskiej (środkowej, ekawsko-ikawskiej), do którego wprowadzano na równoprawnej zasadzie elementy dialektu kajkawskiego, sztokawskiego, a także cerkiewizmy, szczególnie wtedy, gdy pisano cyrylicą. Głównymi twórcami byli Stipan Istrijan zwany Konzulem (1521–około 1568), Juraj Cvečić (około 1520–1585), Anton Dalmatin (?–1579). W latach sześćdziesiątych XVI wieku w Urach (Niemcy) powstał Zakład Biblijny, gdzie drukowali swe książki we wszystkich alfabetach (13 głogolicą, 9 łacinką, 8 cyrylicą) w łącznym nakładzie 25 tysięcy egzemplarzy. Były to najczęściej teksty religijne, od przekładu *Nowego Testamentu* po rozprawy polemiczne, ale też rodzaj elementarza dla dzieci. Istryjscy protestanci w swej literackiej działalności łączyli, niejako symbolicznie, chorwacką *trójdialektyczność* i *trójalfabetyczność*. „Język protestancki” stanowił jedynie krótki epizod w dziejach języka chorwackiego, ale wywołał żywą reakcję Kościoła i stał się inspiracją dla kodyfikacyjnej kontrpropozycji przedstawicieli kontrreformacji: Bartola Kašicia (1575–1650) i Jakova Mikalji (1601–1654), którzy na podstawie języka wybrali dialekt o największym zasięgu, czyli sztokawszczyznę.

Reformacja rozwinęła też piśmiennictwo kajkawskie na północy Chorwacji. Sprzyjało temu założenie drukarni w Nedelišciu koło Čakovca, gdzie drukowano po kajkawsku protestanckie książki religijne. Piśmiennictwo kajkawskie w XVI

wieku jest skromne, trudno też mówić o czystym języku, określanym wówczas jako *slovenski jezik*. Wśród pierwszych utworów wymienić można *Decretum Tripartitum* (1574) Ivana Pergošicia (1521–1592) czy dzieło *Kronika vezda znovič spravlena slovenskim jezikom* (1578) Antuna Vramca (1538–1587). Twórczość tych autorów reprezentuje ten typ języka, do którego wprowadzano cechy innych dialektów w celu upowszechnienia swych dzieł. Dopiero wiek XVII przynosi rozkwit literatury kajkawskiej. Przykładem pięknej barokowej prozy jest twórczość Juraja Habelicia (1609–1678) (*Zrcalo Marijansko*, 1662). Habelić także jako autor słownika kajkawsko-łacińskiego (*Dictionar ili réchi szlovenszke z vexega ukup zebrane, u red posztaulyene i diachkemi zlahkotene*, 1670) otwiera listę kajkawskich leksykografów, którzy kontynuowali tę działalność, jak Ivan Belostenec (1593 lub 1594–1675) czy Franjo Sušnik – Andrija Jambrešić (1706–1758).

W XVII wieku działalność zarówno glogolaszy, jak i istryjskich protestantów znajduje kontynuatorów wśród twórców zgrupowanych w tzw. ozaljskim kręgu językowo-literackim. Z pierwszymi łączy ich w zasadzie część tego samego terenu, o tej samej podstawie dialektycznej, z drugimi zaś świadome tworzenie modelu trzeciego już języka mieszanego. Ważnym czynnikiem był tu fakt istnienia czakawsko-kajkawskiego dialektu mieszanego na terenie Pokuplja (z centrum w Ozalju). Grupę ozaljską tworzyli przede wszystkim członkowie możnowładczych rodów chorwackich – Petar i Katarina Zrinscy oraz Fran Krsto Frankopan. Za teoretyka uważa się Franjo Glavinicia (1585–1652) (*Cvit svetih*, 1628), a swoistą „kodyfikację” języka stanowił wspomniany już słownik Belostenca (*Gazophylazium, seu latino-illyricorum onomatium aerarium*, I, *Gazophylazium illyrico-latinum*, II, wydany w 1740 roku), podający synonimicznie leksykę z wszystkich trzech dialektów. Na kształt języka miały wpływ czynniki pozajęzykowe, czyli migracje ludności, a także powstanie tu, na terenach Zrinskih i Frankopanów, w 1580 roku Pogranicza Wojskowego, gdzie osiedlano zbiegłą ludność, która w zamian za pewne przywileje zobowiązana była do walki z Turkami. Pod względem językowym teren ten był zatem mozaiką wszystkich trzech dialektów w kilku odmianach. Wprowadzenie dialektu sztokawskiego wyraźnie jest widoczne w języku Belostenca czy epigona grupy Pavao Rittera Vitezovicia (1652–1713), który także pod wpływem literatury dubrownickiej znacznie zesztokawizował język „ozaljski”. Miał on szansę stać się ogólnochorwackim językiem literackim z tego względu, że narodził się na terenie regionu północnego, regionu centralnego i integrującego w stosunku do pozostałych, reprezentował i przechował „resztki resztek” (łac. *reliquiae reliquiarum*) niegdysiejszej Chorwacji, które ostały się po tragicznych podbojach tureckich. Pozytywnym czynnikiem był mecenat Zrinskiego i Frankopana, stanowiących ówczesną elitę polityczno-kulturalną. Normalizację i upowszechnienie się tego nowego języka literackiego przerwała śmierć jego mecenasów, bowiem Zrinski i Frankopan stanęli na czele spisku feudałów chorwackich przeciwko centralistycznej polityce Habsburgów, za co zostali ścięci w 1671 roku.

W omawianym, niezwykle bogatym i złożonym okresie historii języka chorwackiego obserwujemy więc realizację dwóch teorii normalizacyjnych, przeciwstawiających koncepcji języka mieszanego język jednolity, jednorodny. Odnotowujemy również początki działań standaryzacyjnych, dokonał się bowiem świadomy wybór sztokawszczyzny związany z działalnością kontrreformacyjną Kościoła, a także jej gramatyczny opis dokonany przez Bartola Kašicia, który zapoczątkował chorwacką szkołę gramatyczną. Charakter normy w tym okresie był indywidualny, typowy dla normy uzualnej, o której rozstrzygał autorytet danego gramatyka czy pisarza. Jednak o jej ciągłości świadczy fakt, że przyjęte wówczas pewne cechy gramatyczne (jekawizm, prosta i złożona odmiana przymiotnika, rozróżnienie celownika i miejscownika liczby pojedynczej w odmianie zaimkowo-przymiotnikowej itp.) są do dziś obecne w standardzie chorwackim. Ówczesny standard spełniał również kolejny wymagany przez definicję warunek, jakim jest polifunkcyjny charakter danego języka, który to wymóg sztokawszczyzna chorwacka osiągnęła pod koniec tego okresu. W historii języka jest to także niezwykle ważny etap ze względu na utrwalenie się sztokawszczyzny na polu literackim, czemu sprzyjało wycofanie się czakawszczyzny, jak również klęska koncepcji języka mieszanego, zarówno tego proponowanego przez istryjskich protestantów, jak i przede wszystkim języka kręgu ozaljskiego, którego model miał największe szanse zjednoczenia wszystkich ówczesnych idiomów chorwackich.

Dychotomia literacka sztokawsko-kajkawska od połowy XVIII wieku do 1836 roku

Omawiany okres, poprzedzający iliryzm, był zdominowany przez trzy zagadnienia: języka urzędowego, ogólnochorwackiego języka literackiego w sytuacji istniejącej dychotomii sztokawsko-kajkawskiej oraz problemu nieujednocnionej grafii i pisowni wymagającej reformy. Ze względu na obowiązujący język urzędowy w ówczesnej politycznie i administracyjnie rozczłonkowanej Chorwacji występuje dychotomia językowa: włosko-chorwacka na terenach podległych Wenecji, z wyjątkiem Dubrownika, niemiecko-chorwacka na terenie Pogranicza Wojskowego i łacińsko-chorwacka w cywilnej Chorwacji i Sławonii.

W XVIII wieku ośrodkami kontynuującymi piśmiennictwo w dialekcie sztokawskim są Dubrownik i Bośnia. Natomiast jako nowe obszary literackie pojawiają się Sławonia i Dalmacja. Rola Dubrownika w tym okresie maleje, powstają tu głównie przekłady względnie poezja łacińska, zaś jego wkładem w rozwój języka narodowego są prace gramatyczne i leksykograficzne. Należy tu jeden z najlepszych słowników chorwackich *Dizionario italiano-latino-illirico* (1728), którego autorem był Ardelio Della Bella (1655–1737), z dołączoną gramatyką *Istruzioni grammaticali della lingua illirica*. Zahamowanie aktywnej dubrownickiej – sztokawsko-(i)jekawskiej twórczości sprawiło, że piśmiennictwo chorwackie w tym okresie jest zdominowane przez bośniacką, sławońską i dalmatyńską

sztokawszczynę ikawską. Powstała w ten sposób w tradycji literackiej sztokawska dychotomia (i)jekawsko-ikawska postawi przed problemem wyboru chorwackich standardologów w drugiej połowie XIX wieku.

W Bośni, obok literackiej działalności wspomnianych już Margiticia i Babića, powstają prace gramatyczne. Tomo Babić w swojej *Prima Grammaticae institutio pro tyronibus illyricis accommodata* (1712) jako pierwszy ustalił wzorzec normy i poprawności językowej, opierając go na dziełach literackich i zalecając: „pisz tak, jak piszą dobrzy pisarze”, co aktualne jest do dziś i określane jako kryterium autorytetu kulturalnego lub literacko-autorskiego. Kolejny gramatyk Lovro Šitović-Ljubušak (1682–1729) (*Grammatica latino-illyrica ex Emanuelis*, 1713) udokumentował tradycję ortograficznego oznaczenia długości przez grafem *h* dla końcówki dopełniacza liczby mnogiej *-ah*, co odegrało szczególną rolę u *Ilirców*, jako jedna z cech ich projektu językowego.

Z tradycjami piśmiennictwa bośniackiego związana jest twórczość franciszkanów dalmatyńskich, Filipa Grabovaca (około 1697–1749) (*Cvit razgovora naroda i jezika iliričkoga aliti rvackoga* z 1747 roku to także pierwsza przeznaczona dla ludu historia narodów południowosłowiańskich) oraz Andriji Kaćicia Miošića (1704–1760). Dzieło tego ostatniego: *Razgovor ugodni naroda slovinskoga* (1756), pisane na poły wierszem, na poły prozą, było także rodzajem kroniki historycznej i stało się „narodowym brewiarzem”, osiągając 65 wydań! Obaj autorzy pisali nowosztokawskim ikawskim dialektem dalmatyńskim, z typowymi dla niego cechami językowymi. Z kolei charakterystyczną cechą języka pisarzy sławońskich był wybór przez nich jednego z dialektów sławońskich – posawskiej sztokawszczyny ikawskiej. Rezygnacja niektórych pisarzy z własnego, lokalnego dialektu na rzecz stworzenia jednego ogólnego modelu językowego świadczy o tworzeniu ponaddialektalnej normy językowej. Niezwykle ważna jest tutaj działalność jezuita Antuna Kanižlicia (1699–1777) (*Sveta Rožalija, Kamen pravi smutnje velike*), ze względu na charakter jego koncepcji językowej odwołującej się do istniejącej tradycji literackiej dzieł Kašića, Della Belli i Belostenca. Inni twórcy tego ośrodka to Matija Antun Reljković (1732–1798) (*Satir iliti divji čovik*, 1762) oraz Matija Katančić (1750–1825), autor pierwszego kompletnego tłumaczenia *Biblii* (1831). W Sławonii powstało również kilka gramatyk, które spełniały nie tylko funkcje podręcznikowe, lecz służyły także jako rozmówki językowe (niemiecko-sławońskie) i zawierały słowniczki. Autorami byli: Blaž Tadijanović (1727–1797) (*Svashta po mallo illiti kratko sloxenye immenah i ricsih u illyrski, i nyemacski jezik*, 1761 r.), M.A. Reljković (*Nova slavonska, i nimmacska gramatika*, 1767) czy Marijan Lanosović (1742–1812).

W XVIII wieku – złotym wieku literatury kajkawskiej – piśmiennictwo znajduje się głównie w rękach paulinów i jezuitów. W tym okresie zarzucona została koncepcja mieszania dialektów, a uwagę skupiono na czystej i bogatej kajkawszczynie. Wybitni twórcy tego okresu to Juraj Mulih (1694–1754) i Tito Brezovački (1757–1805).

Problem języka istniał w świadomości społecznej, szczególnie jeżeli chodzi o jego rolę w życiu publicznym, i jako taki był poruszony w kilku publikacjach. Pierwszy podjął go Josip Šipuš z Karlovca w przedmowie do książeczki *Temelj žitne trgovine* (1796), w której trafnie opisywał ówczesne rozbitcie językowe i wymieniał wynikające z tego konsekwencje (np. trudności w porozumiewaniu się i brak jednolitej terminologii), rzutujące negatywnie na funkcjonowanie i rozwój społeczeństwa chorwackiego. W 1815 roku ukazała się broszura Antuna Mihanovicia (1796–1861) *Reč domovini od hasnovitosti pisanja vu domorodnom jeziku*, której główną tezą było twierdzenie, że warunkiem postępu danego narodu jest obecność jego języka narodowego w szkolnictwie i życiu publicznym. W 1832 roku ukazały się dwa inne dokumenty, postulujące konieczność likwidacji istniejącej dychotomii, jak i wskazanie na sztokawszczyznę jako na przyszły język ogólnochorwacki. Jest to rozprawa Ivana Derkosa (1808–1834) zatytułowana *Genius patriae* oraz Janka Draškovicia (1770–1856) *Disertacija iliti razgovor darovan gospodi poklisarom zakonskim i budućim zakonotvorcem kraljevinah naših*. Tym dyskusjom towarzyszą ważne fakty historyczne, jak rozpoczęcie nauczania języka chorwackiego w formie przedmiotu nadobowiązkowego od listopada 1832 roku w zagrzebskiej Królewskiej Akademii Nauk, a także wygłoszenie chorwackiej mowy na soborze (sejmie). Z kolei pierwsza katedra języka chorwackiego przy Akademii powstaje w 1846 roku, zaś funkcję języka urzędowego, w miejsce łaciny, język chorwacki, jak już wspomniano, podjął w 1847 roku.

Innym rodzajem działalności w dziedzinie reformowania istniejącej sytuacji językowej na terenie rozbitej Chorwacji była niezwykle płodna i twórcza praca gramatyków i leksykografów. Są to przede wszystkim, częściowo już wymieniane, gramatyki sztokawskie, co jest oczywistą konsekwencją roli tego dialektu w omawianym okresie. Do jego upowszechnienia przyczynili się, jak wiadomo, bośniaccy franciszkanie, a w XVIII wieku jego pozycję niesłuchanie wzmocniła popularna, przeznaczona dla ludu twórczość Kačića Miošicia (*Razgovor...*) niezauważalnie utrwalająca normę uzualną. Nieliczne gramatyki kajkawskie pochodzą dopiero z końca XVIII wieku. Podobną rolę jak gramatyki pełniły również słowniki. Oprócz słownika Della Belli w Dubrowniku powstaje słownik Joakima Stulicia (1730–1817). Z kolei słowniki kajkawskie (J. Habelicia, I. Belostenca, F. Sušnika – A. Jambrešicia) odegrały w procesie kodyfikacji znaczącą rolę, ponieważ zawierały bogate słownictwo niekajkawskie i były powszechnie wykorzystywane przez innych leksykografów chorwackich. Działalność kodyfikacyjna realizowana była także przez traktaty językowe czy wstępy do dzieł literackich, w których bardzo często autorzy wykładali swoje poglądy językowe. Jako zauważalna tendencja normalizacyjna pojawia się puryzm językowy, zarówno w dziełach literackich, jak i w gramatykach (S. Margitić, T. Babić, B. Tadijanović, A. Kanižlić, M.A. Reljković), który w języku chorwackim jest jedną z charakterystycznych cech rozwoju jego leksyki i rezultatem oddziaływania zewnętrznych czynników socjolingwistycznych – czyli otoczenia i zagrożenia języka chorwackiego przez języki obce (włoski, niemiecki, węgierski, turecki). Z kolei słowniki,

kodyfikatory normy leksykalnej, były często przykładem obecności drugiej cechy, uwarunkowanej z kolei wewnętrzną sytuacją językową, czyli koegzystencji i wzajemnego przenikania się trzech głównych dialektów. Nie bez znaczenia był fakt, że leksykografowie korzystali ze słowników wcześniejszych, tworząc w ten sposób zrab wspólne ogólnochorwackiego słownictwa.

Obok prac gramatyczno-leksykograficznych przedmiotem zainteresowań i opracowań ówczesnych lingwistów stała się grafia chorwacka wymagająca reformy, która by ujedynoliciła istniejące różne systemy ortograficzne, czyli tzw. ortografię dalmatyńską i kajkawską. Pierwsza z nich funkcjonująca od XVI wieku była przyjętą w Dalmacji włoską wersją łacinki, a więc ortografią dostosowaną do potrzeb włoskiego systemu językowego. Na północy zaś, na obszarze kajkawskim, przyjęto łacinkę w wersji węgierskiej. Trwająca od połowy XVIII stulecia reformatorska działalność w tej dziedzinie licznych pisarzy slawońskich sprawiła, że pod koniec tegoż wieku przewagę uzyskała grafia slawońska (*slavonski pravopis*), która była kompromisem między grafiką dalmatyńską a kajkawską. Z kolei normę ortograficzną cechowało przeplatanie się zasad morfologicznych i fonologicznych, z przewagą tych ostatnich.

Proces standaryzacji języka chorwackiego od roku 1700 do 1836 jest już dość zaawansowany. Po fazie *selekcji i deskrypcji* znajduje się on w trakcie *kodyfikacji i elaboracji*. Norma gramatyczna nie jest jeszcze w pełni ustabilizowana, także ze względu na fakt, że pewne zjawiska systemu gramatycznego nie są do końca zrealizowane (np. ostatni etap synkretyzmu, czyli dołączenie miejscownika do celownika i narzędnika liczby mnogiej). W tym okresie język chorwacki jest jednak niewątpliwie interdialektem opartym na długiej tradycji literackiej, z przewagą cech zachodniej nowosztokawszczyzny oraz ustaloną normą graficzną i opisem normy akcentuacyjnej (gramatyka Šime Stačevicia, 1812). Normy te mają w dalszym ciągu charakter uzualny, a nie preskrypcyjny. Nastąpił ponadto znaczny rozwój takich cech standardu jak stopień autonomiczności i funkcjonalnego różnicowania. Z tym ostatnim wiązała się konieczność powstania specjalistycznej terminologii, którą wymuszał cywilizacyjny rozwój tej epoki. Słowniki o bogatej synonimice (Della Bella) wzbogacały słownictwo, natomiast prace z poszczególnych dyscyplin powoli tworzyły słownictwo specjalistyczne (np. prawne).

Okres iliryzmu, od 1836 roku do powstania języka serbsko-chorwackiego pod koniec XIX wieku

Odpowiedzią na politykę Węgier, które zaczęły realizować ideę państwa narodowego, odmawiając suwerenności żyjącym w nim innym nacjom, posiadającym dotychczas względne uznanie własnej odrębności, był u Słowian południowych ruch odrodzenia narodowego. Do idei odrodzeniowych Chorwaci wnieśli myśl politycznego zjednoczenia wszystkich Słowian południowych w ramach jednego narodu i języka ilirskiego, co nadało nazwę ruchowi. Iliryzm był zatem ru-

chem kulturalno-politycznym, który pojawił się w latach trzydziestych XIX wieku. Podstawowym założeniem tej ogólnopółdniowosłowiańskiej ideologii było twierdzenie o jedności etnicznej i językowej wszystkich słowiańskich narodów bałkańskich, czyli o jedności narodu ilirskiego i języka ilirskiego. Korzenie programu ilirskiego sięgały do istniejącej tu od połowy XV wieku tradycji antycznej Ilirii, ożywionej przez humanistów, którzy utożsamiali ówczesnych Słowian z mieszkańcami dawnej Ilirii. Idea zjednoczenia całej południowej Słowiańszczyzny – Chorwatów, Serbów, Słoweńców, Bułgarów – w ramach języka *ilirskiego* okazała się utopijna, ale urzeczywistniła się na mniejszym obszarze chorwackim, gdzie jej niezaprzeczalnym osiągnięciem było zjednoczenie narodu w ramach jednego języka – sztokawszczyzny. Twórcą chorwackiego iliryzmu był Ljudevit Gaj (1809–1872), na którego decydujący wpływ wywarł Jan Kollár propagujący wszechstronną współpracę Słowian oraz poglądy filozofów Johanna Gottfrieda Herdera i Wilhelma von Humboldta („prawdziwą oznaką ojczyzny i narodowości jest język”). W sytuacji ówczesnej chorwackiej dychotomii językowej Gaj musiał dokonać wyboru, ponieważ tylko jeden język mógł zagwarantować „ilirskie” językowe zjednoczenie. W tym celu odrzucił rodzimą kajkawszczyznę na rzecz sztokawszczyzny, co było uzasadnione powszechnością jej użycia, bogatą tradycją literacką i znacznym stopniem osiągniętej standaryzacji. Tym historycznym, przełomowym momentem jest początek roku 1836, kiedy to Gaj dokonuje zmiany języka i pisowni swojej gazety – już pod nowym tytułem – na „Ilirske Narodne Novine” i „Danica Ilirska”.

Na fundamentach ilirskiej ideologii w latach 1835–1836 powstaje „zagrzebska szkoła filologiczna”, jak nazwali siebie tworzący ją lingwiści, działająca do końca XIX wieku, kiedy to jej koncepcje językowe i wypracowany przez nią standard przegrają z modelem szkoły *Vukowców*. Założycielem szkoły jest Lj. Gaj, którego działalność ogranicza się do reformy grafii łacińskiej, polegającej przede wszystkim na zmianie znaków diakrytycznych (z tytły na haczyk). Podstawą języka ilirskiego była istniejąca wówczas sztokawszczyzna literacka, która stała się tworzywem jego normy, z równoczesnym uwzględnieniem głównego postulatu, którym było zjednoczenie językowe – nie tylko – wszystkich Chorwatów. Normę języka ilirskiego kształtowały i utrwały liczne gramatyki, które od pierwszej gramatyki Vjekoslava Babukicia (1812–1875), następnie Antuna Mažurancicia (1805–1888), aż po ostatnią Adolfa Vebera Tkalčevicia (1825–1889) doczekały się 54 wydań. Gramatycy odwoływali się do chorwackiej *trójdiaktycznej* tradycji literackiej – choć szczególnie preferowali dziedzictwo dubrownickie – wzbogacając (nowo)sztokawską podstawę czakawizmami i kajkawizmami. Z kolei ożywienie kategorii dualu, nieobecnej w systemie językowym już od końca XV wieku, miało z kolei „przyciągnąć” Słoweńców. Problem istniejącej dychotomii ikawsko-jekawskiej rozwiązano przez wprowadzenie grafemu *ě* (tzw. *rogato e*), który pełnił funkcję uniwersalnego oznaczenia różnej wymowy prasłowiańskiego fonemu *jat*. Z kolei *sonantyczne r* było oznaczane jako *èr* (lub *àr*), dla podkreślenia różnicy wymowy spółgłoski *r*. Charakterystyczną cechą języka była

obecność starych, prasłowiańskich końcówek w formach celownika, narzędnika i miejscownika liczby mnogiej w deklinacji rzeczownikowej i przymiotnikowo-zaimkowej w przeciwieństwie do nowosztokawskich synkretycznych końcówek *-ima*, *-ama*, co z jednej strony było wynikiem faktu, że jako oboczne do nowych występowały one w gramatykach i literaturze chorwackiej, zaś z drugiej, że były obecne w dialektach starszostokawskich, czakawskich, kajkawskich i innych językach słowiańskich. Kontrowersyjną, wywołującą burzliwe dyskusje cechą była końcówka *-ah* w dopełniaczu liczby mnogiej w przeciwieństwie do nowosztokawskiej końcówki *-ā*. Obecnie przeważa pogląd, że *h* było graficznym oznaczeniem długości końcówki *-a*. Pisownia ilirska, oparta na reformie grafii przeprowadzonej przez Gaja i towarzyszących jej korektach, miała charakter morfologiczny. Z kolei podwaliny pod nowożytną chorwacką leksykę, a terminologię naukową w szczególności, położył Bogoslav Šulek (1816–1895), który zyskał miano najbardziej zasłużonego słownikarza chorwackiego (napisał np. *Hrvatsko-njemačko-talijanski rječnik znanstvenoga nazivlja osobito za srednja učilišta*, 1874–1875) i geniusza językowego, a także ojca chorwackiej terminologii naukowej. Jego koncepcje leksykograficzne realizowały ideologię iliryzmu. W rezultacie nie zapożyczał on z języków niesłowiańskich, lecz tworzył neologizmy terminologiczne zgodne z chorwackim modelem słowotwórczym lub też sięgał do jego dialektów, a w dalszej kolejności do innych języków słowiańskich, przede wszystkim do czeskiego i rosyjskiego, ale też i polskiego. W ten sposób Šulek, jako ilirski purysta, czerpał z rodzimych lub słowiańskich źródeł zapożyczeń.

Od połowy XIX wieku oprócz „zagrzebskiej szkoły filologicznej” pojawiają się także inne, nazywane szkołami, ośrodki biorące udział w dyskusjach nad przyszłym kształtem standardu chorwackiego. Dotyczyły one najczęściej wymowy *jat*, pisowni czy też samego modelu języka literackiego. Szeroki południowo-słowiański kontekst koncepcji języka ilirskiego był przedmiotem krytyki „zadarskiej szkoły filologicznej” skupionej wokół czasopisma „Zora Dalmatinska” i jej przywódcy Ante Kuzmanicia (1807–1879). Jej przedstawiciele zarzucali *Ilircom* stworzenie sztucznego języka, którym nie mówi żaden konkretny naród. Była to reakcja na duży stopień wyabstrahowania normy języka ilirskiego. Własne koncepcje językowe zadarscy reformatorzy opierali na dalmatyńskiej zachodniej nowosztokawszczyźnie ikawskiej, powołując się na fakt, że Dalmacja była kolebką państwowości chorwackiej, stąd też i jej język, który sprawdził się ponadto w twórczości F. Grabovaca i A. Kačića Miošicia, jak i w dziełach literatury sławońskiej, godny jest miana języka narodowego. Upowszechnienie ikawizmu było główną przesłanką ich działalności. Historyzm i tradycjonalizm cechujący szkołę zadarską był także charakterystyczną cechą „rijeckiej szkoły filologicznej”, na czele której stał Fran Kurelac (1811–1874). W proponowanym przez siebie języku literackim pragnął on zsyntetyzować wieki bogatej chorwackiej tradycji literackiej, łącząc sztokawszczyznę z czakawszczyzną. Kurelac kładł duży nacisk na archaizację języka, stąd jego zwrócenie się w kierunku cerkiewszczyzny. Projekt Kurelaca nie miał praktycznie większego znaczenia, jednak zasługą szkoły rijec-

kiej było zwrócenie uwagi na specyfikę i odrębność literackich środków językowych, jak również propagowanie intelektualizacji języka.

Czwartą szkołą filologiczną tworzyli *Vukowcy*, propagujący model językowy Vuka Karadžicia – reformatora języka serbskiego – już od końca lat sześćdziesiątych XIX wieku. Za rozpoczęcie dyskusji językowej ze stroną serbską można uznać rok 1850 i podpisanie umowy wiedeńskiej (*bečki dogovor*). W połowie XIX wieku Chorwaci zdawali już sobie sprawę z przegranej, pierwotnie szeroko zamyslanego, ilirskiego projektu zjednoczenia wszystkich Słowian południowych. Realna była natomiast możliwość językowego zjednoczenia z Serbami, z którymi łączyła ich sztokawszczyzna ijekawska. W tym celu, z inicjatywy Karadžicia doszło do spotkania w Wiedniu, gdzie w rezultacie wspólnych obrad podpisano dokument, w którym odrzucono ilirską koncepcję językową na rzecz wyboru jednego, hercegowińskiego, południowego dialektu ijekawskiego typu nowosztokawskiego, czyli tego, który stanowił podstawę języka serbskiego zreformowanego przez Vuka. Zaproponowano też zmianę dotychczasowej pisowni ilirskiej *ě, èr / àr, ah* na tę zgodną z pisownią Vuka. Umowa wiedeńska przez resztę wieku pozostała jednak tylko pisemną deklaracją, bez praktycznych konsekwencji, a przyjętych zobowiązań nie przestrzegali nawet sami sygnatariusze strony chorwackiej. W późniejszym okresie funkcjonowania języka serbsko-chorwackiego była ona przeceniana i niesłusznie traktowana jako moment ukonstytuowania się języka serbsko-chorwackiego, co dokonało się dopiero pod koniec XIX wieku, a zrealizowało się w wyniku działalności *Vukowców*. Tę nową szkołę tworzyli skupieni wokół Serba Đuro Daničića (1825–1882) przede wszystkim Tomo Maretić (1854–1938), Ivan Broz (1852–1893), Franje Iveković (1834–1914). To ich prace, a mianowicie: pisownia Broza (*Hrvatski pravopis*, 1892), gramatyka Maretića (*Gramatika i stilistika hrvatskoga ili srpskoga jezika*, 1899) oraz słownik Broza i Ivekovića (*Rječnik hrvatskoga jezika*, 1901) dokonały ostatecznej kodyfikacji języka na podstawie ijekawsko-jekawskiej nowosztokawszczyzny, a także konsolidacji dotychczas odrębnie funkcjonujących języków serbskiego i chorwackiego.

Niepodważalną zasługą *Ilirców* czy też „zagrzebskiej szkoły filologicznej” było zjednoczenie w języku literackim wszystkich Chorwatów. Jedynym minusem tej reformy było zepchnięcie kajkawszczyzny do roli języka regionalnego. Z kolei głównym zarzutem stawianym *Vukowcom* była zbyt duża nowosztokawizacja normy, która zubożyła język i pozbawiła go części bogatej tradycji piśmienniczej. Chodzi tu o negatywny stosunek do kajkawizmów i czakawizmów, jak również o pewne cechy systemowe typowe dla języka chorwackiego (np. odmienne imiesłowy, bogactwo czasów przyszłych, bardziej morfologiczny charakter pisowni itp.), które zostały odrzucone lub zachowały się jako dublety, a później jako cechy chorwackiego wariantu. Przeciwnikiem kajkawizmów i czakawizmów był Tomo Maretić, który zarówno w gramatyce, jak i w swoich późniejszych pracach traktował je jako niepożądane regionalizmy, które nie upowszechnią się wśród nie-

znających ich Serbów, a więc tym samym zagrożą powstałej serbsko-chorwackiej wspólnocie językowej.

Język serbsko-chorwacki / chorwacko-serbski

Nowo powstały język serbsko-chorwacki oparty u Chorwatów na normie Mareticiowskiej początkowo był postrzegany jako pozytywny czynnik jednoczący narody, które po I wojnie światowej znalazły się w obrębie wspólnego państwa. W stuletnim okresie funkcjonowania języka serbsko-chorwackiego, od czasu jego powstania, to jest od ostatniego dziesięciolecia XIX wieku, aż do jego rozpadu w 1991 roku, można wydzielić cztery podokresy, ze względu na fakty dotyczące języka chorwackiego, jak i jego status w obrębie tego języka.

W pierwszym podokresie do 1918 roku dokonywało się utrwalanie i umacnianie wpływów chorwackich *Vukowców*. W 1914 roku Serb Jovan Skerlić podjął nieudaną próbę usunięcia kolejnych różnic między oboma językami, proponując Serbom przyjęcie łacinki, Chorwatom zaś wymowy ekawskiej.

Kolejny okres, od 1918 do 1941 roku, to czas, gdy sytuacja języka chorwackiego ulega pogorszeniu. We wszystkich dziedzinach życia społecznego uwidacznia się silna centralistyczna polityka Belgradu, a serbski unitaryzm językowy widoczny jest szczególnie w szkolnictwie, wojsku i sądownictwie. Problem języka staje się problemem państwowym. W 1930 roku kolejne wydanie *Pisowni (Pravopis hrvatskog ili srpskog jezika)* Dragutina Boranicia (1870–1955) – następcy Broza – wychodzi w postaci zgodnej z narzuconymi z Belgradu zasadami konsekwentnie stosującymi fonologiczną pisownię Vuka Karadžicia. W stulecie odrzucenia kajkawszczyzny wychodzą kajkawskie *Balade Petrice Kerempuha* (1936) Mirosława Krleży (1893–1981), jak i inne prace, które wskrzeszają i afirmują ten dialekt, przynależny wyłącznie do tradycji języka chorwackiego i odróżniający go od serbskiego. W tym okresie rozpoczyna się też dyskusja na temat różnic między serbskim i chorwackim. Podsumowaniem półwiecza funkcjonowania języka serbsko-chorwackiego była książka Petra Guberiny (1913–2005) i Kruno Krsticia (1905–1987) *Razlike između hrvatskoga i srpskoga književnog jezika* (Zagrzeb, 1940). Autorzy stwierdzają w niej, w przeciwieństwie do oficjalnie głoszonej jedności, że serbsko-chorwacki to język abstrakcyjny i sztuczny, łączący dwa oddzielnie funkcjonujące języki, każdy z własną odrębną strukturą i historią. Był to pierwszy naukowy protest przeciwko narzucanej unifikacji – głównie w pisowni i leksyce – poparty długą listą różnic występujących między oboma językami we wszystkich dziedzinach. W omawianym okresie po raz pierwszy pojawiają się serbsko-chorwackie problemy językowe. Centralizm belgradzki wywołuje u Chorwatów poczucie zagrożenia i postawy obronne, czego rezultatem są wzajemne oskarżenia o hegemonizm serbski i separatyzm chorwacki.

Kolejny okres od agresji niemieckiej na Jugosławię 6 kwietnia 1941 roku do maja 1945 roku związany był z quislingowskim Niezależnym Państwem Chor-

wackim. To czas restauracji języka chorwackiego i oczyszczania go z serbizmów. Politykę językową ówczesnego państwa chorwackiego cechował skrajny puryzm nacjonalistyczny. Podstawowym kryterium określającym normę językową stało się kryterium narodowe. Czuwał nad tym Chorwacki Państwowy Urząd do spraw Językowych. Kroatyzacji normy została poddana zarówno pisownia (*koriensko pisanje*), której nadano konsekwentny charakter morfologiczny, jak i leksyka. Deserbizacja tej ostatniej polegała na rewitalizacji starych wyrazów chorwackich oraz tworzeniu neologizmów. Po zakończeniu wojny lata te były przedmiotem krytyki i tendencyjnych ocen jako „leksykalny i ortograficzny ustaszowski eksperyment”.

Czwarty podokres od maja 1945 do wiosny 1990 roku, najdłuższy i ostatni w dziejach serbsko-chorwackiej wspólnoty językowej, funkcjonował w Socjalistycznej Federacyjnej Republice Jugosławii (nazwa od 1963 roku). Na pierwsze miejsce wśród jego funkcji zaczęła wysuwać się funkcja polityczna. Polityka językowa państwa dążyła bowiem do stworzenia jednego języka dla zunifikowanego „jugosłowiańskiego” społeczeństwa z internacjonalistyczną świadomością socjalistyczną w myśl obowiązującego hasła „braterstwa i jedności”, która nie była korzystna dla języków narodów wchodzących w skład Federacji. *Umowa nowosadzka* z grudnia 1954 roku zawarta między przedstawicielami Macierzy Serbskiej i Chorwackiej, która głosiła że „narodowy język Serbów, Chorwatów i Czarnogórców jest jednym językiem”, była ponownym oficjalnym potwierdzeniem wspólnoty językowej. Wspólna podstawa nowosztokawska z punktu widzenia klasyfikacji genetycznej była głównym argumentem dla zwolenników poglądu o jedności i identyczności języka serbsko-chorwackiego. Strona serbska w dyskusjach na ten temat podkreślała aspekt wspólnej genezy, natomiast chorwacka – różniący oba języki aspekt socjolingwistyczny, który uwidaczniał się na poziomie standardów literackich, ponieważ nie można było ani mówić, ani pisać językiem serbsko-chorwackim, lecz jedynie albo po serbsku, albo po chorwacku. Różnice występujące między oboma językami w zakresie fonetyki, fleksji i słowotwórstwa, składni, a przede wszystkim leksyki i stylistyki były rezultatem nie tylko zjawisk czysto językowych, ale również odmiennych tradycji literackich, procesów standaryzacyjnych, a także faktu, że mówiące nimi narody reprezentowały dwa różne etosy, na które składały się odmienne rodowody cywilizacyjne (Bizancjum – Rzym), różne losy historyczne, tradycje kulturalne i religijne, mentalność społeczna, systemy wartości. Ważnym argumentem strony chorwackiej były szczegółowe listy różnic językowych. Są to na przykład cechy fonetyczne – pomijając ekawską realizację psł. *jat* u Serbów, a (i)jekawską u Chorwatów – będące rezultatem innych, niż to było w języku serbskim, źródłem zapożyczeń. Chorwaci bowiem zapożyczali względnie, jako katolicy, ulegali wpływowi łaciny, a także niemieckiego, włoskiego, czeskiego, węgierskiego, podczas kiedy u prawosławnych Serbów była to greka, a następnie ruska cerkiewszczyzna, rosyjski, turecki, węgierski, albański i francuski. Najliczniejsze różnice odnotowuje leksyka, mimo faktu, że większość zasobu wyrazowego jest wspólna. Główną rolę

w postrzeganiu języka, jako odrębnego w ostatnim półwieczu, odgrywał jednak nie spis cech gramatycznych, lecz świadomość i wola jego użytkowników, żądających uznania i respektowania ich praw do własnego języka narodowego.

W połowie lat sześćdziesiątych pojawił się już trzeci pogląd o funkcjonowaniu języka serbsko-chorwackiego w postaci dwóch wariantów – serbskiego i chorwackiego, a następnie także bośniackiego i czarnogórskiego. Specyfiką wariantowości serbsko-chorwackiej, różniącą ją od tego typu zjawisk w języku angielskim, niemieckim, niderlandzkim czy hiszpańskim, był fakt, że warianty serbski i chorwacki, choć funkcjonowały w jednym państwie, rozwinęły się niezależnie od siebie oraz istniały jeszcze przed ukonstytuowaniem się języka serbsko-chorwackiego. Koncepcja dwuwariantowości dawała językowi chorwackiemu pewną dozę samodzielności, pozwalając na wyszczególnianie różnic, ukazujących jego odrębność, zarówno lingwistyczną, jak i socjolingwistyczną, czego konsekwencją było także identyfikowanie języka/wariantu chorwackiego z narodem chorwackim.

W tym też okresie, w wyniku ówczesnej sytuacji politycznej i wewnątrzpartyjnych rozrachunków z centralizmem, nastąpiła pewna liberalizacja w polityce językowej państwa, co stworzyło bardziej sprzyjający klimat do dyskusji o języku chorwackim. Jednakże protest chorwackich środowisk intelektualnych sformułowany w *Deklaracji o nazwie i sytuacji chorwackiego języka literackiego* z marca 1967 roku spotkał się z ostrą, represyjną reakcją władz. *Deklaracja* występowała przeciwko postępującej językowej serbizacji oraz żądała prawnego zagwarantowania równości wszystkim czterem językom na terenie Jugosławii. Poglądy zawarte w *Deklaracji* pojawiły się ponownie w czasie „chorwackiej wiosny” w *Oświadczeniu Macierzy Chorwackiej* w 1971 roku zrywającym *Umowę nowosadzką*.

Spory językowe zakończył rozpad państwa i ogłoszenie przez Chorwację niepodległości 25 czerwca 1991 roku, a równocześnie rozpad języka serbsko-chorwackiego. Nastąpił on na poziomie standardu, nie zaś systemu. Cechy systemu, z niewielkimi różnicami, pozostają nadal wspólne, co pozwala na swobodną komunikację między tymi narodami byłej Jugosławii, których języki oparte są na systemie nowosztokawskim, czyli Chorwatami, Serbami, Bośniakami i Czarnogórcami.

Współczesny literacki język chorwacki

Od 1991 roku język ten rozpoczął najnowszy okres swojej historii. Kroatystyka musiała ustosunkować się do odziedziczonej normy serbsko-chorwackiej, co w praktyce sprowadziło się do rozrachunku z cechami ocenianymi jako serbskie, oraz powrotu do własnej tradycji normatywnej przez nadanie statusu normy zjawiskom posiadającym dotychczas jedynie status wariantu. O wyborze normy decydują obecnie trzy kryteria: systemowe, tradycji literackiej oraz narodowe. To

ostatnie jest szczególnie widoczne w ortografii, której reformy nadały bardziej morfologiczny charakter, oraz w leksyce. Konsekwencją tego faktu jest charakter współczesnej normy, którą cechuje konserwatyzm i zachowawczość, czego rezultatem jest z kolei duży rozdźwięk między językiem standardowym a uzusem. Specyfiką uzusu chorwackiego jest jego silny związek z regiolektami nie tylko sztokawskimi (ślawoński z Osijekiem i Vukovarem), ale przede wszystkim z kajkawskim regiolektem Zagrzebia, czakawskim istrijsko-kwarnerskim (Rijeka) czy dalmatyńskim (Dubrownik – Split). Regiolekty są dziedzictwem chorwackiej trójdialektyczności (*tronarječnosti*). Wpływ regiolektów uwidacznia się szczególnie w akcentuacji, fonetyce i leksyce. We współczesnym chorwackim języku mówionym uzus ma znaczną przewagę nad językiem standardowym i niewątpliwie powinien być w większym stopniu uwzględniany przez standardologów w procesie kodyfikacji współczesnego języka.

Emocjonalność trwającego nadal dyskursu naukowego między językoznawcami chorwackimi i serbskimi wysuwa się często przed merytoryczny aspekt diskutowanych zagadnień. Jedną z przyczyn może być wysoki stopień upolitycznienia problemów językowych w okresie funkcjonowania języka serbsko-chorwackiego.

WYBRANE CECHY CHARAKTERYSTYCZNE JĘZYKA CHORWACKIEGO

Kształtowanie się języka chorwackiego przebiegało w kilku etapach. Na pierwszym z nich, chronologicznie mieszczącym się w końcowym okresie istnienia języka prasłowiańskiego (od przybycia Słowian na Bałkany do rozpadu prasłowiańszczyzny w X wieku) język chorwacki dziedziczy cechy określane jako prasłowiańskie dialektyzmy południowosłowiańskie, wspólne dla wszystkich języków południowosłowiańskich. Wymienia się tu na przykład:

Cechy fonetyczne:

- rozwój nagłosowych *ǎrT-*, *ǎlT-* > *raT-*, *laT-*;
- rozwój śródgłosowych grup *TǎrT*, *TǎlT*, *TěrT*, *TělT* > *TraT*, *TlaT*, *TrěT*, *TlěT* (wspólny z grupą czesko-słowacką);

Cechy morfologiczne:

- końcówkę *-ę* w D. l. poj., M. i B. l. mn. tematów na *-ja* oraz w B. l. mn. tematów na *-jo*;
- końcówkę *-омь* w N. l. poj. tematów na *-o*;
- końcówkę *-y* w M. l. mn. r. męskiego i nijakiego participium praesentis *activi*;

- przewagę sufiksacji z elementem *-c*;

Cechy leksykalne:

- dialektyzmy leksykalne.

Kolejny etap to dyferencjacja półwyspu na część wschodnio- (bułgarsko-macedońską) i zachodnio-południowosłowiańską, zaś do cech językowych różnicujących oba odłamy należą:

Cechy fonetyczne:

- w grupie zachodniej odrębny rozwój psł. *tj, kt', dj* (> sztok. *ć, ź*) oraz psł. *stj, skj, zdj, zgj* (> sztok. *št, žd*);
- ujednoczenie *jerów*;
- zachowanie *l* epentetycznego;
- wąska realizacja psł. *jat*;

Cechy morfologiczne:

- końcówka *-ga* w D. l. poj. deklinacji zaimkowo-przymiotnikowej;
- tendencja do uogólniania końcówek pierwotnych tematów miękkich na *-ja, -jo*;
- różnica końcówek w odmianie czasownika w 1. osobie l. mn. praesentis *-mo* oraz w 3. osobie l. mn. praesentis *-ø*.

W tym okresie grupa dialektów zachodnio-południowosłowiańskich stanowi całość z jednolitymi określonymi cechami.

Trzecim etapem procesu kształtowania się przyszłego języka chorwackiego – od X do XII wieku – był rozpad zachodniej części półwyspu, której rezultatem było powstanie obok języka słoweńskiego także trzech głównych dialektów: czakawskiego, kajkawskiego i sztokawskiego. Starą, wspomnianą już, izoglosą różnicującą nie tylko Słowiańszczyznę południową, lecz i jej część zachodnią był rozwój psł. *tj, kt', dj* > *ć, ź* (sztok.), *t', j* (czak.), *č, j / ž, ž* (kajk.). Dialekty chorwackie dzielił również rozwój psł. *stj, skj, zdj, zgj* > *št, žd* (wsch.-sztok.), *šč, žž* (zach.-sztok.), *šč, žž / š, ž* (wsch.- i zach.-kajk.). Z tego okresu pochodzi rezultat denazalizacji psł. *o* > *u* (sztok. i czak.) // *o* (kajk.). Należy tu także sztokawski rozwój psł. *v₂-* > *u-*, wobec czakawskiego *v / va* i kajkawskiego *v / ve*, jak też rozwój sztok. grupy *čr-* > *cr-*.

Od XIII do XV wieku następuje dalsze zróżnicowanie dialektów chorwackich. Sztokawszczyznę wschodnią i zachodnią zbliżają powstające wówczas wspólne cechy (np. nowosztokawska akcentuacja). Zachodnia sztokawszczyzna oddala się z kolei od czakawszczyzny i kajkawszczyzny. W okresie tym wszystkie dialekty wykształcają swoje oryginalne cechy. W sztokawszczyźnie dokonują się ważne zmiany w wokalizmie, na przykład rozwój psł. fonemu *ě* (jekawski, ijekawski, ikawski, ekawski i mieszany), wokalizacja *jerów* – rezultaty wspólne z czakaw-

szczyzną, podobnie jak i rozwój *l̥*, a także cechy innowacyjne, pojawiające się tylko w sztokawszczyźnie, na przykład rozwój *-l > -o*, zanik *h*, palatalizacja typu *poći, pođem* oraz liczne zmiany fleksyjne, jak na przykład nowa końcówka *-ā* w D. l. mn. r. męskiego, nijakiego i żeńskiego.

Od końca XV wieku rozpoczyna się ostatni okres w rozwoju dialektów sztokawskich, okres zakończenia innowacji nowosztokawskich, takich jak akcentuacja i synkretyzm w C., N. i Msc. l. mn., a także innych zjawisk językowych, jak na przykład sekundarnej palatalizacji przez *jotę* (*braća, treći, groblje*).

Głównym kryterium wewnętrznego podziału dialektów sztokawskich jest rozwój psł. fonemu *jat* (XIII–XIV wiek), *ě > e, i, ije, je* – stąd dialekty ekawskie, ikawskie, ijekawskie oraz jekawskie. Drugim kryterium są nowosztokawskie innowacje akcentuacyjne i fleksyjne (synkretyzm w C., N., Msc. l. mn. i nowa końcówka w D. l. mn. r. męskiego, nijakiego i żeńskiego), w wyniku których dzielimy dialekty na staro- i nowosztokawskie.

Język chorwacki oparty jest na dialekcie nowosztokawskim, który charakteryzują następujące cechy:

Cechy fonetyczne:

- *što* jako nieosobowy zaimek pytajny ‘co’ (< *čbto);
- rozwój psł. *tj, dj > ć, ź* (*sveća, međa*);
- rozwój psł. *q > u* (*zub*), jak i sonantycznego *l̥ > u* (*vuk*);
- rozwój inicjalnego *v₂- > u* (*unuk*);
- wokalizacja ujednoczonego jeru mocnego, niekiedy słabego i epentetycznego do *a* (*dan, san, magla, vjetar*);
- metateza psł. grupy *v₂s- > sv-* (*sve*);
- rozwój psł. *čr- > cr-* (*crn*);
- przejście *cr > tr* (*črešna > crešna > trešnja*);
- rozwój *-l > -o* (*molio*);
- rozwój *jt, jd* w procesie palatalizacji postępowej (*novog jotovanja*) > *ć, ź* wskutek przesunięcia granicy sylaby w prefiksalnych formach czasownika *iti – poiti > pojti > potji > poći, pođem*;
- palatalizacja sekundarna (*novije jotovanje*) spółgłosek wargowych i przednio-językowo-zębowych: *braća, predgrađe, groblje, snoplje < bratbja, predgradbje, grobbje, snorbje*;
- zanik fonemu *h*.

Cechy prozodyczne:

- rozróżnianie dwóch krótkich i dwóch długich akcentów opadających i rosnących oraz występowanie długości w sylabie nieakcentowanej.

Cechy morfologiczne:

- nowa końcówka *-ā* w D. l. mn. r. męskiego, nijakiego i żeńskiego (XIV wiek): *gradōvā, žēnā, sèlā*;
- upowszechnienie od XIV wieku końcówki *-u* w Msc. l. poj. r. męskiego (z dekl. *-u-* tematowej): *u grādu, u sèlu*;
- zjawisko synkretyzmu w C., N., Msc. l. mn. r. męskiego, nijakiego i żeńskiego: *gradovima, selima, ženama, kostima*;
- rozszerzenie liczby mnogiej większości jednosylabowych rzeczowników męskich morfemem *-ov /-ev* (*sin – sinovi, kraj – krajevi*);
- powstanie w N. l. poj. r. żeńskiego nowej, analogicznej do tematów na *-o-*, końcówki *-om* (*rukom*), w miejsce *-ov < ovb < psł. oja* (istniejącej do drugiej połowy XIII wieku);
- końcówka *-og(a)* w D., B. l. poj. r. męskiego i nijakiego deklinacji przymiotnikowo-zaimkowej (*drugoga*);
- uogólnienie w deklinacji żeńskiej końcówek tematów na *-ja-*;
- zachowanie aorystu i imperfectum;
- specjalna konstrukcja z liczebnikami 2, 3 i 4 (*dva, tri, četiri učenika*).

Bibliografia

- Lončarić, Mijo, 1998: (red.) *Hrvatski jezik*, seria: *Najnowsze dzieje języków słowiańskich*, Opole.
- Moguš, Milan, 1995: *Povijest hrvatskoga književnoga jezika*, II izdanje, Zagreb.
- Oczkova, Barbara, 2006: *Chorwaci i ich język. Z dziejów kodyfikacji normy literackiej*, Kraków.
- Radovanović, Milorad, 1979: *Sociolingvistika*, Beograd.
- Rapacka, Joanna, 1995: *Godzina Herdera. O Serbach, Chorwatach i idei jugosłowiańskiej*, Warszawa.
- Rapacka, Joanna, 1997: *Leksykon tradycji chorwackich*, Warszawa.
- Vince, Zlatko, 1990: *Putovima hrvatskoga književnog jezika. Lingvističko-kulturnopovijesni prikaz filoloških škola i njihovih izbora*, II izdanje, Zagreb.
- Vončina, Josip, 1988: *Jezična baština. Lingvostilistička hrestomatija hrvatske književnosti od kraja 15. do početka 19. stoljeća*, Split.